

Citation:

J.G. van Gelder, Levensbericht F.J. Lugt, in:
Jaarboek, 1970, Amsterdam, pp. 261-267

Herdenking van

FREDERIK JOHANNES LUGT

(4 mei 1884 — 15 juli 1970)

DOOR

J. G. VAN GELDER

Toen Frederik Johannes Lugt — die zich altijd Frits Lugt zou noemen en als Frits Lugt zal blijven voortleven — op 7 mei 1957 tot correspondent van de Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen werd benoemd, kon men twee dingen voorspellen, en wel: dat men hem hier weinig zou zien — het ontbrak hem altijd aan tijd — en dat hij in de jaren (het werden er zeventien) die hem nog restten geen ogenblik zou stilzitten en de pen tot de laatste dag zou blijven hanteren. Zo is het ook geschied: wél volgde hij hier het 150-jarig jubileum, schreef in 1958 het rapport voor de Akademie over het Internationaal Kunst-historisch Congres te Parijs en woonde hij éénmaal — jaren later — de voordracht bij van ons betreurd medelid Asselbergs over Tollens, zich wel verwonderend over het thema, maar toch nog meer over de daaraan voorafgaande uiterst sobere lunch, zonder enige fantasie en drank opgediend. En toch: in Parijs was en bleef hij de Nederlander, in ons land, bij alle eenvoud, steeds een kwieke en gedistingeerde figuur, die ogenschijnlijk met Franse slag talrijke zaken en besprekingen tijdens zijn korte bezoeken in enkele dagen, liefst te voet, afdeed. Hij was hier geen ander dan waar ook ter wereld, maar meer dan Nederlander, meer dan Amsterdammer — 4 mei 1884 hier geboren — werd en was hij wereldburger.

Lugt heeft nooit een dagboek willen aanleggen, het ontbreekt ons echter niet aan gegevens. Als hij op 16-jarige leeftijd van de H.B.S. wordt genomen, is hij reeds een veelbelovend tekenaar en een nauwgezet verzamelaar, die op zijn achtste jaar een catalogus van zijn „Museum Lugtius” was gaan aanleggen met het typerende opschrift op de deur: „geopend als de Directeur thuis is”, die op zijn twaalfde jaar een catalogus van de Nederlandse tekeningen in het Amsterdamse Rijksprentenkabinet ging maken — eind 1899 was hij tot Jordans gevorderd en waren 955 nummers achter de rug, met alle herkomsten, maten en facsimilés van de signaturen —, die op zijn vijftiende jaar, onder indruk van de grote Rembrandt-tentoonstelling van 1898 een levensbeschrijving van Rembrandt had voltooid, minder kinderlijk dan de eerder geschreven 25 hoofdstukken over het „leven van onze voorouders” dat hij met de kenmerkende woorden had afgesloten „ik moest het niet”. Zijn eerste Rembrandt-biografie was overigens reeds serieus geïllustreerd met uiterst getrouwe teke-

ningen naar etsen en details van composities. Als hij op 18-jarige leeftijd een knap portret van zijn vader: Ir. F. J. Lugt, directeur van Publieke werken en daarna van het Electriche Bedrijf, tekent in de trant van Jan Veth en zijn leermeester Molkenboer, dan schetst hij „Fredericus Lugt minor natu” rechtsboven een kopje van de jonge Napoleon. Iets van diens expansiedrang heeft ook Lugt nooit verlaten. Het lijkt wat overdreven zo ver terug te grijpen, maar als iets kenmerkend is voor Frits Lugt, dan is het de rechtlijnigheid van zijn reeds zo vroeg door hem bepaalde koers; een nu wereldvermaarde verzameling heeft hij later aangelegd met ook veel naturalia en met toegang voor anderen als het hem goed uitkwam; de catalogi — alleen al negen delen van Parijse openbare tekeningencollecties¹⁾ — bleven regelmatig verschijnen; Rembrandt en de Nederlandse ets- en tekenkunst werden het terrein van zijn onbetwistbaar kennerschap.

Achter alles wat hij ondernam, achter zijn drie delen *Répertoire des catalogues de ventes* (\pm 60.000 nrs)²⁾, achter zijn twee delen *Marques de Collections* (1921, 1956), achter het op zijn initiatief gestichte en in het leven gehouden Institut Néerlandais te Parijs, achter zijn tentoonstellingen en tentoonstellingscatalogi, achter zijn voordrachten zette hij nooit een streep; hij ging door met schrijven, verzamelen, verbouwen, corresponderen tot het laatste moment van zijn leven — 15 juli 1970 (Rembrandt's geboortedag) — toen hij met notities terugkerend van een verzamelaar op straat neerzeeg en stierf, 86 jaar oud. Het is een wonderlijk leven geweest, of moet ik zeggen: geworden, met een enorme dadendrang, met schitterende resultaten waarachter men telkens weer kon zetten dat jongensmotto van „ik moest het niet”. Zoekt men een verklaring dan is het moeilijk voor degenen die met hem te maken hebben gehad en vaak ook last van hem hebben gehad, een uitleg te vinden die bevredigt, geloofwaardig is en aanvaardbaar. Lugt was voor velen gesloten en ondoordringbaar. Hoe vaak niet kon men meemaken dat hij op een veiling de laatste tegenbieder was en het begeerde stuk moest laten gaan, maar enige emotie of teleurstelling was nooit op zijn gelaat af te lezen. Hij berustte, het was blijkbaar zijn beurt nog niet, maar ook dat liet hij nooit merken. Zijn goede bedoelingen werden door anderen vaak niet begrepen, verwekten zelfs achterdocht, isoleerden hem, juist ook bij hogere instanties, omdat zijn vlug en scherp intellect, zijn fabelachtig geheugen, niet goed te rijmen waren met kinderlijke naïviteit, bescheidenheid, schroom of argeloos vertrouwen. Toen na de tweede wereldoorlog zijn genereus aanbod kwam van het stichten van een cultureel centrum in Parijs, met behoud van zijn met zorg opgebouwde verzameling van schilderijen, tekeningen, prenten, documenten, autografen, boeken, van fondsen en een gezamenlijk beheer, ontstond juist bij officiële instanties argwaan; men begreep het niet en zocht naar motieven die er niet waren. Men is hier niet

¹⁾ Coll. Dutuit, Petit Palais; Musée du Louvre (6 dln); École des Beaux-Arts; Bibliothèque Nationale.

²⁾ Deel I, 1938; deel II, 1953; deel III, 1964; van 1600-1900. Deel IV (1900-1925) in voorbereiding.

verwend, zoals in Amerika, met het „brede gebaar”, maar juist datzelfde Amerika, waar Lugt en zijn vrouw de bange oorlogsjaren hadden doorgebracht, had hen de ogen geopend en plannen doen rijpen die een aantal jaren terug ook hen onverwezenlijkbaar leken. Ik ben er nooit helemaal achter gekomen of Lugt dit algemene wantrouwen heeft gevoeld of zelfs begrepen. Ik vermoed van wel, want het was niet de eerste keer dat hij voor Nederlandse autoriteiten onaanvaardbaar was. Dat had zich al in 1918 voorgedaan, toen Lugt de 100 pagina's dikke brochure uitgaf over „het Redderen van den nationalen Kunstboedel” en scherpe kritiek uitoefende over de opzet van een museumrapport en over de niet aanbevelenswaardige universitaire opleiding van een kunsthistoricus. Dit alles viel niet goed en een officiële baan, die hem ruimschoots toekwam in ons land, heeft men toen eenvoudigweg voor hem geblokkeerd. Ook in de toen ingestelde „museumraad” nam men Lugt niet op. Frankrijk heeft daarvan geprofiteerd en des te gereeder nadat in 1915 en 1920 Lugt's *Wandelingen met Rembrandt in en om Amsterdam* waren uitgekomen, eerst in het Nederlands en Engels en daarna — in 1920 — uitgebreider ook in het Duits. Hoe ingenieus en verrassend ook, toch is dit niet zijn meesterwerk. Dat verscheen in 1921, het was zijn schitterende publikatie *Les marques de collections de dessins et d'estampes*, een boek, tegelijk lexicon met alle levensbeschrijvingen en gegevens over verzamelaars en verzamelingen, veilingen en literatuur. Samen met het even dikke supplement van 1956 zijn deze twee delen een onvervangbaar naslagwerk en een cultuurhistorisch monument geworden, even onmisbaar als in de handen van een historicus Elias' twee delen over *De Vroedschap van Amsterdam* of van een kunsthistoricus A. Bredius' acht delen *Künstlerinventare*.

Lugt's publikaties waren begonnen in Blaricum en gereedgekomen later op „Rustenhoven” in Maartensdijk toen de banden met de firma Frederik Muller in het begin van 1915 door de eigenaar Anton Mensing waren geslaakt. Dezelfde Mensing die hem als 15-jarige toekomstige partner in 1899 had ontdekt en hem in september 1901 als medewerker had aangetrokken. Wij gaan de catalogi niet na die Lugt tussen 1901 en 1915 voor deze firma heeft geredigeerd en samengesteld, de beste zijn nog altijd lezenswaardig en een bron voor onze kennis. Zij hebben het veilingwezen in ons land weer op internationaal peil gebracht, slechts twee vermelden wij met ere: de veiling van de Rembrandt-tekeningen uit de collectie Heseltine in 1913 en die van de collectie Steengracht met „notes historiques et critiques” in Parijs verschenen in hetzelfde jaar. Voor Lugt kwamen, na de beëindiging van de baan bij Frederik Muller, nu de rustige geconcentreerde werkjaren, waarin, behalve de reeds genoemde publikaties over Rembrandt en de verzamelaarsmerken, in 1917 een 108 bladzijden tellende uitgave met 55 afbeeldingen gereed kwam over de portretminiaturen in de verzameling van H. M. de Koningin. Dan, na de eerste wereldoorlog, wijzigen zich de perspectieven. Op 4 augustus 1922 draagt de Franse minister „de l'Instruction publique et des Beaux-Arts” Frits Lugt op een inventaris te maken van de Hollandse en Vlaamse tekeningen in het Musée du Louvre.

Gelukkige en werkzame tijden braken aan, nadat de voorafgaande lange aanloopperiode in maart 1922 met een studieverblijf van 4 maanden in Toskane en Umbrië was afgesloten. Het heeft jaren geduurd voor de eerste delen verschenen, maar de voorbereiding was dan ook enorm geweest, want niet alleen werden alle prentenkabinetten in Europa bezocht, maar ook werd een kritisch apparaat opgebouwd van alle aan Rembrandt toegeschreven tekeningen (dat zijn er meer dan 6.000), alle literatuur hierover werd zorgvuldig herlezen en tenslotte werden met Rembrandt's etswerk in spiegelbeeld als basis de normen van Rembrandt's oorspronkelijke tekenstijl zo nauwkeurig mogelijk herleid. Zoals gezegd: 9 delen kwamen gereed, in 1927 (coll. Dutuit), het eerste, 1929 en 1931 de volgende (Musée du Louvre A-Z), de tekeningen van Rembrandt en diens school verschenen in 1933, maar dan komt er stagnatie, eerst veroorzaakt door andere publikaties en vooral door de voorbereidingen voor deel I van het *Répertoire des catalogues de ventes publiques intéressant l'art et la curiosité*, dat in 1938 uitkomt, 496 pagina's groot en met 11.065 nummers van 1600-1825 geanalyseerd en beschreven. Onderzoekingen over tekeningen van Rubens, Pieter Bruegel de Oude en in 1936 over Italiaanse kunstwerken in Nederlandse verzamelingen van vroeger tijden – om slechts enkele studies te noemen – brachten verrassend nieuws. Zij hadden, evenals zijn niet malse kritiek op de Berlijnse catalogus van Nederlandse tekeningen (44 blz.), altijd iets van een schokeffect. Toch lagen de eigenlijke oorzaken van de vertraging van de verschijning der catalogi in familieomstandigheden, welke met zich meebrachten dat het rustige centrum in Maartensdijk moest worden opgegeven. De tegenslag werd weldra echter in actieve daden omgezet, naast Parijs werd de nieuwe woonplaats naar Den Haag verlegd; twee huizen op de Lange Vijverberg tegenover het Mauritshuis en schuin tegenover het nieuw in te richten Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie werden verworven. Aan het Rijksbureau werd Lugt's zich ook nu nog steeds uitbreidende kunsthistorische bibliotheek in bruikleen afgestaan, 22.000 veilingscatalogi werden geschonken met al het fotomateriaal en alle notities over Rembrandt en diens school. Dit gevoegd bij het materiaal dat Hofstede de Groot had nagelaten aan de Staat en met de inmiddels gerealiseerde toezeggingen in het verschiep van het documentatiemateriaal van Bredius en Martin, waar later nog dat van Max Friedländer, Bremmer en Plasschaert bij kwam, zou het in Den Haag het ideale nieuwe internationale studieceter worden voor de bestudering van de Nederlandse beeldende kunst.

Een nieuwe onderbreking in Lugt's Parijse publikaties ontstond weldra ook door het uitbreken van de tweede wereldoorlog die in 1939 de werkzaamheden in Parijs stopzette. Nieuwe plannen werden ontworpen en wel in de eerste plaats een reis naar Amerika. Vóórdat Nederland in oorlog kwam redde Lugt eerst nog een deel van zijn verzameling door deze naar Zwitserland per aangezekende briefpost te zenden. De tijd van 1941 tot november 1945 werd in hoofdzaak in Oberlin (Ohio) doorgebracht; lezingen werden gehouden, alle bereikbare kunsthistorische publikaties werden verworven, foto's werden

vervaardigd. Toen het echtpaar Lugt door Gerson en mij op de kade van de H.A.L. in Rotterdam in november 1945 werd opgewacht kwamen 50 kisten van boord met boeken, met alle jaargangen van Amerikaanse tijdschriften en bulletins die hier ontbraken, met 3500 catalogi en meer dan 1500 foto's.

De confiscatie van zijn in 1940 in Holland achtergebleven bezit door de Duitse autoriteiten had Lugt niet ontmoedigd. Het grootste deel van de schilderijenverzameling was trouwens kort voor zijn terugkomst door ons in een door de Duitsers achtergelaten kluis teruggevonden; zoekgeraakt meubilair konden wij terugclaimen in Mussert's ambtswoning, een deel van de tekeningen, prenten en boeken, maar lang niet alles, kon verder met stukjes en beetjes worden teruggevorderd. – Maar Lugt, nu 63 jaar oud, was niet terneer te slaan. Ik noemde zojuist het echtpaar Lugt en het wordt tijd thans hier mevrouw Johanna Lugt-Klever te noemen met wie Frits Lugt in 1910 getrouwd was en met wie hij tot een jaar voor zijn eigen heengaan tot 1969, bijna 60 jaar op de meest gelukkigste harmonische wijze verenigd bleef. Zij begeleidde hem altijd en overal, op reis, bij veilingen en alle manifestaties die nog na 1945 zouden volgen; zij was de ideale gastvrouw en het middelpunt bij de vele familiebijeenkomsten.

Frits Lugt werkte steeds met medewerkers en de medewerkers van Lugt – het waren er vele – wisten hoeveel hij van hen eiste en verwachtte. Men aanvaardde dat jarenlang omdat Lugt zich zelf nog minder ontzag. Altijd werd reeds vroeg in de ochtend begonnen en bijna nooit voor middernacht gestopt. En zondags? Toen hij – en het typeert hem – in 1921/2 in Florence was schreef hij aan zijn vriend en eerste biograaf, Mr. F. M. Hennis³⁾: „Zondags gaan in dit katholieke land de musea vroeger dan in de week open (was dat in ons overgodsdienstig landje ook maar zo). Wij waren er om 9 uur en wij zijn er over half één uitgekomen, *niet in 't minst vermoeid*”. Zo was het in 1921 en zo is het gebleven. Met een enorme zelfdiscipline, met een tot op de minuut ingedeelde dag werd gewerkt, geleefd, men kan wel zeggen tweemaal meer dan normaal geleefd, maar ook tweemaal meer genoten, onvermoeibaar en dat in dankbaarheid aanvaard nu juist die gezondheid hen ten deel viel. Achteraf ligt juist hier, volgens mij, een deel van de zo niet gehele verklaring van de diepste drijfveer van hun uiteindelijke bedoelingen. Want werkelijk, ook na hun huwelijk dat een zekere financiële onafhankelijkheid verschafte, kon Lugt zeggen: „en ik moest het niet”. Zijn plichtsgevoel zei hem anders. Doopsgezind opgevoed en gevormd beschouwde hij zijn begaafdheid en gaven als gaven Gods. Door met zijn gaven te woekeren kon hij praktisch alles bereiken wat hij wilde. Zijn artistieke aanleg, zijn scherp oog en zijn ongewoon sterk visueel herinneringsvermogen baanden hem de weg naar een groot verzamelaar,

³⁾ M. F. Hennis, „Frits Lugt, zijn leven en zijn verzamelingen”, *Maandblad voor Beeldende Kunsten*, april/mei 1950, p. 75–140. Een vervolg hierop met bijdragen van J. G. van Gelder, H. Gerson en S. de Gorter verscheen in 1964 als publicatie (2) van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag (46 blz.), onder de titel: *Frits Lugt, zijn leven en zijn verzamelingen, 1949–1964*.

maar met zijn talenkennis en financieel inzicht ook naar die van een groot zakenman. Hij bleef daarbij de typische, eind-negentiende eeuwse autodidact, door alleen dat te doen wat hij zichzelf had geleerd en verworven. En ook in ander opzicht verwierf hij zich veel. Maar wat bijna nooit iemand geloven kon – en er zijn er velen die het nog niet geloven – was dat juist omdat hij door zijn gaven zo veel verwierf, dat verworvene niet hem, maar naar zijn geloof en overtuiging in feite de grote Onbekende toebehoorde die hem die gaven, dat talent en die onvermoeibare ijver en die opdracht had verleend om de Tijd nooit te verspillen en om geen moment de ledigheid toe te laten.

Wat de beide Lugt's na hun terugkomst uit Amerika in 1945 volgens eigen opvattingen en recht hebben willen bereiken en bereikt hebben was een huis en beveiliging te vinden om hun verworven bezit en kennis ergens geborgen te weten. En zo ontstond in 1946 de Fondation Custodia en werd de eerste stap tot afstand gezet.

Ik ga de geschiedenis van deze stichting niet verder na, het gaat nu om zijn stichter Frits Lugt en dan mag allereerst gezegd worden dat onze Akademie weinig leden bezit, zo zij ze al bezit, die principieel autodidact zijn, die eredoctoraten weigeren of zo overtuigd zijn als hij het was dat kennis en geleerdheid moeten wijken voor gevoel, smaak en liefde en dat wetenschappelijkheid als regel niet de ontvankelijkheid bevordert, zoals Lugt (in 1918) schrijft, voor „de vertrouwelijkheden welke de kunstwerken ons steeds bereid zijn mede te delen”. Zeker, maar Lugt's opgave en ambitie waren juist weer niet om ons die mededelingen te laten weten. Die hield hij voor zich, tenzij misschien op enkele plaatsen in de laatste catalogus die hij samenstelde in 1969 van de etsen van Rembrandt, bij een herdenkingstentoonstelling in het Louvre. Vol wetenswaardigheden en scherpe observatie en aldoor zo geformuleerd dat niet de schrijver, maar de kunstenaar ons als het ware de voorstelling verduidelijkt. Slechts bij uitzondering komt dan heel even iets van een eigen bewogenheid te bespeuren. Lugt's kracht en hij wist het, lag in de exacte annotatie. Hij wilde praktisch blijven: lexica, repertoria, catalogi die men als handboeken – en zij bleken weldra te behoren tot de onmisbare apparatuur – kon raadplegen, werken, zoals hij mij eens zei die ook over 100 of 200 jaar nog overeind stonden en gebruikt moesten worden.

Hij kon ook anders: om eens te laten zien dat hij ook iconograaf kon zijn schreef hij voor de toen in Amerika verschijnende *Gazette des Beaux-Arts* in 1944 twee lange bijdragen over „Man and Angel”, aan voetnoten geen gebrek en nog steeds bruikbaar. Een jaar eerder verscheen van zijn hand als bijdrage in Barnouw's en Landheer's (The) *Contribution of Holland to the Sciences. A Symposion*, zijn knap overzicht over de *History of Art* in ons land, een meesterlijke analyse en nog altijd het beste artikel voor wie wil weten hoe in feite de relaties tussen kunst, wetenschap, geschiedenis en esthetiek in ons land voor de oorlog lagen. De enige figuur die hierin werkelijk ontbreekt is Frits Lugt zelf, maar als men hem de plaats geeft die hem toekomt, dan is wel duidelijk dat de continuïteit in de Nederlandse kunstgeschiedenis vooral een lijn vertoont

waarbij onderzoek in archieven, in gedrukte en ongedrukte bronnen, in systematische catalogi, liefst gecombineerd met kennerschap voorkeur geniet en dat Frits Lugt behoort bij hen die in één adem genoemd worden met Bredius, Hofstede de Groot, Hoogewerff en Martin. Internationaal gezien werd zijn kennis en kennerschap vooral van de tekenkunst erkend, dank zij ook de catalogi die na de oorlog verschenen: 1949, 2 delen Vlaamse tekeningen in het Louvre; 1950, 1 deel Nederlandse kunst 17de eeuw, École des Beaux-Arts; 1968, 1 deel Nederlandse kunst 15de en 16de eeuw in het Louvre. Hij is daarmee alleen vergelijkbaar met figuren als Max Lehrs, Campbell Dodgson, A. M. Hind, A. E. Popham, Josef Meder, Friedrich Winkler en Otto Benesch. Zij allen droegen oneindig veel bouwstenen bij, zelden echter waren zij critici van eigentijdse kunst of theoretici, wel kunsthistorici en kenners van formaat, wier hartstocht zelden naar buiten trad, wier publikaties door wel overwogen oordeel, exacte beschrijving en originele interpretatie ook vandaag nog de betrouwbare achtergrond vormen van nieuwe hypothesen. Allen stammend uit de jaren waarin de techniek het leven begon te overheersen en die nog bleven vasthouden aan wat zij zelf konden constateren en verifiëren. Hoewel Frits Lugt, plichtsgetrouw, ook alle moderne stromingen, kubisme, surrealisme, ook pop-art en op-art bleef volgen en op zijn negentiende jaar het eerste Nederlandse tijdschrift-artikel over Jongkind schreef, heeft hij toch nooit echt Jongkind verzameld toen het nog zo gemakkelijk was, ook Van Gogh niet, noch Mondriaan of Van Dongen, kunstenaars ouder dan hij en Hollanders alleen in Parijs gelukkig.

Zijn beperking bleef zijn kracht. In het voorwoord van de catalogus van de expositie gewijd aan de 18de eeuwse verzamelaar Pierre-Jean Mariette (1694-1774), connaisseur, publicist, amateur, in wien Lugt zijn voorganger en „son bien cher Patron” bleef zien, schreef hij in 1967 deze woorden, waarmee ik zou willen besluiten: „Il ne s’agit pas d’amasser, mais de choisir”⁴).

⁴) Een volledige bibliografie verscheen in de Revue du Louvre, 1971, no. 1, p. 9-12, met een „Hommage à Frits Lugt” van de hand van Maurice Sérullaz (p. 2-8).